

Варшава, 20.11.2014

Реформа кримінального законодавства грубо порушує міжнародні зобов'язання Казахстану в сфері прав людини. Влада проігнорувала рекомендації ЄС та правозахисних організацій

Нове казахстанське кримінальне законодавство містить політизовані та розмиті кримінальні звинувачення, які можуть широко і суб'єктивно інтерпретуватися державою з метою переслідування опозиційних активістів, журналістів та політиків. Ухвалення репресивних законів можна розглядати як успішне завершення боротьби з політичним плюралізмом та інакомисленням, яку розгорнула казахстанська влада після Жанаозенської трагедії. Враховуючи відсутність справедливого суду, нове кримінальне законодавство може стати остаточним ударом для громадянського суспільства, знищити залишки свободи слова та свободи зібрань в Казахстані. Тепер жертвам політичних репресій буде важче шукати захисту закону, оскільки сам закон сприяє політичним переслідуванням.

На початку липня 2014 року президент Назарбаєв підписав нові Кримінальний Кодекс (КК), Кримінально-процесуальний Кодекс (КПК) та Кримінально-виконавчий Кодекс (КВК), а також Кодекс про адміністративні правопорушення (АК)¹. З **01.01.2015** Казахстан житиме за новим кримінальним законодавством. Процес реформування кодексів був ініційований Генеральною прокуратурою Казахстану за дорученням Нурсултана Назарбаєва від 06.01.2012.

Деякі зміни в кримінальному законодавстві можна розцінювати як позитивні, зокрема: виключення додаткового покарання у вигляді конфіскації майна з санкцій 45-ти статей; посилення покарання за тортури; криміналізація санкцій за перешкоджання законній професійній діяльності журналіста. Крім того, казахстанська влада відмовилася від внесення до кримінального кодексу порушення законодавства про релігійну діяльність і виключила заборону на зберігання релігійної літератури ув'язненими в місцях позбавлення волі.

Однак у більшості випадків внесені до законодавства зміни суперечать Конституції і міжнародним зобов'язанням Казахстану. На жаль, **залишилися без відповіді численні звернення** Європейського парламенту, ОБСЄ, Human Rights Watch, Amnesty International, Reporters Without Borders, The International Center for Non-for-Profit Law до казахстанської влади із закликами переглянути реформу кримінального законодавства відповідно до вимог прав людини та міжнародних зобов'язань Казахстану². Більшість принципів рекомендацій казахстанських НУО також були проігноровані³. Проекти кодексів не були направлені на експертизу до Венеціанської комісії та ОБСЄ⁴. Казахстанські НУО просили президента накладити вето на прийняті проекти кодексів, однак і цього разу представники громадянського суспільства залишилися не почутими.

Всупереч вимогам міжнародного співтовариства, казахстанська влада зберегла багато суперечливих статей, що обмежують права людини, а в деяких випадках навіть збільшила покарання за цими статтями.

¹ Кодекси були підписані з 03.07.2014 по 05.07.2014 - <http://www.zakon.kz/4636626-prezident-podpisal-obnovlennyyi.html>; <http://news.nur.kz/320550.html>; <http://www.kazpravda.kz/news/view/21732>; <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/60603>

² <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=P7-RC-2013-0167&language=EN>; <http://www.osce.org/ru/fom/104489?download=true>; <http://www.hrw.org/news/2013/09/16/kazakhstan-letter-prosecutor-general-regarding-proposed-amendments-criminal-code>; <http://www.hrw.org/news/2014/04/30/dispatches-kazakhstan-tightens-noose-around-rights>; http://en.rsf.org/kazakhstan-increasingly-suffocating-climate-03-04-2014_46085.html

³ <http://www.adilsoz.kz/news/show/id/1616>; http://www.upr-info.org/sites/default/files/document/kazakhstan/session_20_-_october_2014/ai_upr20_kaz_e_main.pdf; <http://www.icnl.org/research/monitor/kazakhstan.html>; <http://radiotochka.kz/2071-.html>

⁴ <http://www.zakon.kz/4523686-uchastniki-seminara-vystupili-s.html>

1. ПРАВО НА СВОБОДУ ЗІБРАНЬ

- **Стаття 3 КК – введення поняття «лідер громадського об'єднання»**

Лідером може бути не тільки «керівник», а й *«інший учасник громадського об'єднання, здатний за допомогою свого впливу і авторитету одноосібно здійснювати керівний вплив на діяльність цього громадського об'єднання»*. Це поняття використовується в ряді статей і значно обтяжує злочин. Таке формулювання дає можливість розглядати як «лідера» будь-якого учасника об'єднання.

- **Стаття 400 КК «Порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, пікетів, вуличних походів і демонстрацій»**

Новий кодекс розглядає як кримінальний злочин факт організації та участі в незаконних зборах *«чи іншому незаконному публічному заході»*. Санкції за дані дії були зменшені, але залишаються непропорційно жорсткими: арешт до 75 діб і штраф до 300 місячних розрахункових показників⁵ (близько 2580 євро). Тепер КК передбачає відповідальність також за *«надання сприяння організації або проведенню таких заходів»*.

Правозахисники звертають увагу, що формулювання *«сприяння»* дозволяє арештовувати журналістів та користувачів соціальних мереж, які обмінювалися інформацією і готували мітинг, який згодом не отримав державного дозволу⁶. Даний факт дозволяє стверджувати, що представник Генеральної прокуратури Канат Сейтгапаров дезінформував представників держав ООН, коли 30.10.2014 під час розгляду UPR заявив, що стаття 400 *«звужує відповідальність у порівнянні з раніше діючим кримінальним кодексом»*.

- **Стаття 402 КК «Дії, що провокують до продовження участі у страйку, визнаному судом незаконним»**

За такі дії активістам, журналістам та користувачам соціальних мереж може загрожувати штраф до 25 810 євро або до 3-х років в'язниці. Казахстанські правозахисники відзначають, що за умов відсутності незалежного суду будь-який страйк може бути оголошений незаконним⁷.

- **Стаття 403 КК «Незаконне втручання членів громадських об'єднань у діяльність державних органів»**

Дана норма була перенесена з деякими послабленнями з чинного КК. Влада може її вільно інтерпретувати, тому що незрозуміло, що саме означає *«втручання в діяльність державних органів»*, і чому відповідальність поширюється саме на членів громадських об'єднань.

- **Стаття 404 КК «Створення, керівництво та участь у діяльності незаконних громадських та інших об'єднань»**

Новий КК значно посилює санкції за цією статтею. За *«активну участь»* у незаконних громадських чи релігійних об'єднаннях загрожує штраф до 51 620 євро або позбавлення волі до 6 років. При цьому *«незаконним»* є те об'єднання, яке *«спонукає громадян до відмови від виконання громадських обов'язків»*, *«підриває безпеку держави»*, проголошує *«нетерпимість»*, в т.ч. *«соціальну»*.

- **Стаття 489 АК «Порушення законодавства Республіки Казахстан про громадські об'єднання...»**. Стаття була перенесена з поточної версії адміністративного кодексу, однак з посиленням санкцій. Додатково встановлюється відповідальність за участь у незареєстрованих

⁵ З 01.01.2015 1 місячний розрахунковий показник = 1 982 тенге

⁶ http://www.bureau.kz/data.php?n_id=6214&l=ru

⁷ <http://www.kspk.org/index.php/tribune/statements/item/41-20th-session-of-the-upr-working-group>

громадських і релігійних об'єднаннях, що суперечить закріпленому на міжнародному рівні праву на неформальні об'єднання громадян. При цьому заступник міністра юстиції Казахстану Ельвіра Азімова заявляє, що *«реєстрація релігійних об'єднань нами не розглядається як обмеження права на свободу віросповідання»*.

- **Стаття 490 АК «Порушення законодавства Республіки Казахстан про релігійну діяльність і релігійні об'єднання»**

Стаття була перенесена з поточної версії АК і зберігає досить жорсткі обмеження права на свободу віросповідання, введені після прийняття в 2011 році Закону РК «Про релігійну діяльність і релігійні об'єднання»: цензуру на релігійну літературу; обмеження діяльності місіонерів і нетрадиційних, неформальних релігійних груп; заборону діяльності незареєстрованих релігійних об'єднань.

2. ПРАВО НА СВОБОДУ СЛОВА

- **Стаття 130 КК «Наклеп»**

Стаття була перенесена з поточної версії кодексу, однак зі значним посиленням санкцій: штрафи збільшені в 6 разів (до 25 810 євро), при цьому в кожному випадку може застосовуватися міра покарання у вигляді позбавлення волі. Непомірно високі штрафи є непосильними для ЗМІ і призводять до їх закриття. За повідомленнями правозахисників, щорічно в Казахстані відбувається 20-30 судових процесів за звинуваченням у клеветі. Журналісти Наталя та Айдос Садикови були змушені залишити Казахстан в пошуках захисту.

30.10.2014 під час розгляду UPR представники Казахстану заявили, що не вважають криміналізацію клевети порушенням міжнародних зобов'язань, оскільки звинувачення в клеветі базуються на приватній заяві громадянина і не прив'язані до якоїсь професійної діяльності.

- **Стаття 174 КК «Розпалювання соціальної, національної, родової, расової, станової чи релігійної ворожнечі»**

Влада не тільки встановили новий тип «ворожнечі» – «станову», а й посирила максимальне покарання за цією статтею з 12 до 20 років. При цьому не визначено терміни і не пояснені критерії для розгляду того чи іншого діяння як злочинного. Саме за цими звинуваченнями в 2012 році був засуджений до 7,5 років в'язниці опозиційний політик Володимир Козлов, якого міжнародна громадськість визнала політичним в'язнем.

- **Стаття 274 КК «Поширення завідомо неправдивої інформації»**

Якщо в поточній версії кодексу це звинувачення присутня як підрозділ статті про тероризм, то в новій редакції воно виступає як окрема стаття, що розширює можливість його застосування. Максимальне покарання за поширення неправдивої інформації, яка може *«порушити громадський порядок»* або *«заподіяти шкоду правам і законним інтересам громадян»* становить 10 років позбавлення волі. Дана норма наражає на небезпеку всіх журналістів, які пишуть про проблеми корупції чи про внутрішньоелітні конфлікти в Казахстані.

- **Стаття 456 АК «Порушення порядку оголошення вихідних даних»**

Стаття перенесена з чинної версії АК і зберігає надмірне покарання за порушення порядку оголошення вихідних даних: штраф до 430 євро або призупинення випуску ЗМІ. Призупинення випуску незалежних ЗМІ за незначні технічні порушення стало новим методом репресій за останні два роки. З порушенням принципу відповідності і пропорційності покарань в 2013-2014 рр. було припинено випуск «Правдивої газети» та призупинено випуск газет «Правда Казахстану» і «Трибуна».

3. ПРАВО НА ЖИТТЯ ТА ЗАХИСТ ВІД НАСИЛЬСТВА

- **Стаття 146 КК «Тортури»**

Нова редакція КК збільшила максимальні штрафи за застосування тортур з 4300 євро до 43000 євро і максимальний термін позбавлення волі з 10 до 12 років. У Казахстані значно зростає кількість скарг на тортури. Однак кількість відкритих кримінальних справ за фактом тортур у десятки разів менша, ніж кількість заяв про тортури, при цьому часто поліцейських судять за «перевищення влади і посадових повноважень».

- **Стаття 47 КК «Смертна кара»**

Незважаючи на те, що з 2003 року в Казахстані діє мораторій на страту, такий вид покарання зберігається в новому КК як вища міра покарання. Більше того, збільшилася кількість злочинів, які передбачають смертну кару (зокрема, до нового КК додано статтю 164 «Порушення законів і звичаїв війни»).

4. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

- **Стаття 53 КПК «Повноваження суду»**

На відміну від попередньої версії, нова стаття забороняє суду виносити окрему постанову на адресу нижчестоячого суду (судді). Таким чином, за словами адвоката Серіка Сарсенова, новий КПК не передбачає відповідальності суддів за порушення законності при відправленні правосуддя⁸.

- **Глава 30 КПК «Негласні слідчі дії»**

Це нова стаття в КПК, яка передбачає негласне (таємне) стеження за особою, аудіоприслуховування, відеозйомку, проникнення в житло, зняття інформації з комп'ютера. При цьому не вказана регламентація проведення подібних негласних дій, що може служити свавіллям правоохоронних органів та отримання доказів незаконним шляхом. Юрист Олександр Гінзбург зазначає, що в даному випадку йдеться про злиття кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, що суперечить Конституції та законам РК⁹.

- **Стаття 87 КПК «Відведення судді»**

Як і в чинному КПК, нова редакція не деталізує обставини, які дають підстави вважати, що суддя особисто, прямо чи побічно зацікавлений у справі. Тому, навіть коли є всі ознаки ангажованості судді, його відведення залишається без задоволення.

5. ПРАВО НА ЮРИДИЧНИЙ ЗАХИСТ

- **Скасування дослідчої перевірки (стадії порушення кримінальної справи)**

Олександр Банчук, представник Центру політико-правових реформ (Україна), позитивно оцінює таке нововведення в КПК: стає неможливою невмотивована відмова потерпілому в порушенні кримінальної справи, спрощується робота органів досудового розслідування¹⁰. З іншого боку, скасування дослідчої перевірки означає, що відразу після реєстрації заяви порушуватиметься кримінальна справа, і слідчі отримають можливість проводити обшуки, арештовувати рахунки,

⁸ <http://pravo.zakon.kz/4587861-zamechanija-na-proekt-ugolovno.html>

⁹ <http://www.zakon.kz/4568011-o-tak-nazyvaemykh-neglasnykh.html>

¹⁰ <http://lprc.kz/files/library/219/rus/Сборник%20по%20УПК.pdf>

контролювати переписку і телефонні дзвінки і т.д. Юрист редакції газети «Central Asia Monitor» Тамара Сімахіна вважає, що тепер люди зможуть «зводити рахунки» одне з одним за допомогою порушення кримінальних справ, і цей механізм може також застосовуватися до політично «неугодних» осіб. Адвокат Таїр Назханов зазначає, що подібні повноваження слідчих можуть використовуватися для завдання збитку бізнесу¹¹.

- **Роль адвоката**

За словами члена Алматинської колегії адвокатів Даніяра Канафіна, незважаючи на розширення повноважень захисника, в новому КПК *«провадження у кримінальних справах фактично продовжує зберігати класичний інквізиційний характер, де вся повнота влади сконцентрована в руках органів кримінального переслідування, а захисник може виступати тільки в ролі скаржника і прохача, який розраховує на милість згаданих органів»*. Зокрема це проявляється в процедурі допуску до державної таємниці, коли багатьом «неугодним» адвокатам необґрунтовано відмовляють у доступі до необхідних матеріалів, внаслідок чого адвокати не можуть ефективно захищати інтереси своїх підзахисних¹².

6. ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ

- Як і в чинному КВК, у новому кодексі зберігаються **формальні показники оцінки поведінки в'язнів** (кількість стягнень та заохочень). Однак така система залишає можливість для суб'єктивного, виборчого або корупційного підходу з боку адміністрації колонії. Зокрема, зловживання стягненнями з боку адміністрації мали місце у випадках з політичними в'язнями Володимиром Козловим, Вадимом Курамшиним і Ароном Атабеком¹³.

- **Стаття 104 КВК «Права та обов'язки засуджених»**

Згідно статті, яка була перенесена з поточної версії кодексу, всі засуджені зобов'язані працювати на роботах, які визначає адміністрація установи. Це робить працю в місцях позбавлення волі примусовою, тому не дозволяє засудженому відмовитися від роботи на невігідних для нього умовах. Норма суперечить Конституції і Трудовому кодексу РК, де заборонена примусова праця.

- **Стаття 106 КВК «Побачення»**

Незважаючи на те, що новий кодекс надає право побачення цивільному подружжю, час побачень рідних з ув'язненими скорочено: короткострокові побачення з 4 до 2 годин, довгострокові – з 3 до 2 днів.

Відповідаючи на запитання делегатів держав-членів ООН про переслідування журналістів і правозахисників, представники Казахстану неодноразово підкреслювали, що вони виходять з принципу *«рівності всіх перед законом»*, незалежно від роду занять і професії. Однак на практиці нове кримінальне законодавство окремо визначає відповідальність деяких груп: членів *«громадських і релігійних об'єднань»*. Якщо кримінальне законодавство стосується в рівній мірі всіх осіб та об'єднань, тоді залишається нез'ясованим, навіщо влада дискримінаційно виділяє відповідальність громадських активістів.

¹¹ http://forbes.kz/process/expertise/biznes_-_pod_pritselom_upk

¹² <http://lprc.kz/files/library/219/rus/Сборник%20по%20УПК.pdf>

¹³ <http://en.odfoundation.eu/a/4748,dissident-aron-atabek-is-being-subjected-to-cruel-treatment-in-a-kazakh-prison> ; <http://en.odfoundation.eu/a/4759,a-step-back-in-the-field-of-human-rights-kazakhstan-refused-to-alleviate-the-plight-of-political-prisoners-vladimir-kozlov-and-roza-tuletayeva> ; <http://en.odfoundation.eu/a/3879,political-prisoner-vadim-kuramshin-reports-systematic-pressure-from-the-colony-administration>

«Казахстан завжди був і залишається прихильним до принципів відкритості, чесності та неупередженості в області заохочення і захисту прав людини», – заявила на засіданні ООН заступник міністра юстиції Казахстану Ельвіра Азімова. На жаль, подібні заяви мають виключно декларативний характер. Провівши реформу кримінального законодавства, казахстанська влада мала можливість показати, що хоча б на законодавчому рівні виконує свої міжнародні зобов'язання щодо дотримання прав людини, однак не скористалася цим шансом.

Фактично, консервація авторитарного режиму була закріплена законодавчо. Це можна пояснити в тому числі реакцією казахстанської влади на події українського Євромайдану та падіння авторитарного режиму Януковича. Новим законодавством влада дає зрозуміти, що буде жорстко припиняти будь-які можливі хвилювання в суспільстві під час очікуваної зміни еліт в Казахстані. У липні 2013 року Нурсултан Назарбаєв заявив британським журналістам: *«За поради, зауваження дякуємо вам, але вказувати, як нам жити, будувати нашу країну - нам ніхто не має права»¹⁴*. Казахстан продовжує відверто нехтувати міжнародними зобов'язаннями у сфері прав людини та при цьому дозволяє собі відкрито і публічно дезінформувати структури ООН, Європарламенту, ОБСЄ та міжнародні правозахисні організації. Жорсткість тиску на права людини в новому кримінальному законодавстві не стала перепорою для підписання розширеного договору про співпрацю між ЄС і Казахстаном.

Демократична громадськість не може в черговий раз закрити очі на нехтування принципами прав людини та залишити дії казахстанської влади без будь-яких правових або політичних наслідків. Закликаємо міжнародну громадськість чинити тиск на казахстанську владу, вимагаючи переглянути реформу кримінального законодавства з урахуванням рекомендацій казахстанських і міжнародних НУО, Європарламенту, ОБСЄ, а також направити нові кодекси на експертизу до Венеціанської комісії та залучити іноземних та незалежних експертів у сфері кримінального права та захисту прав людини для удосконалення кодексів.

Для отримання більш детальної інформації, будь ласка, звертайтеся:

Катерина Савченко - katerina.savchenko@odfoundation.eu

Ігор Савченко - igor.savchenko@odfoundation.eu

¹⁴ <http://www.uralskweek.kz/2013/07/01/nazarbaev-otvetil-britanskomu-zhurnalistu-na-vopros-o-soblyudenii-prav-cheloveka-v-rk/>